

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.922.7

В.В. АГІЛЯР ТУКЛЕР,
аспірант кафедри дошкільної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

ВИХОВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ДІТЕЙ У ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН

У статті подано результати опитування батьків дітей дошкільного віку, що висвітлюють сучасний стан розвитку ігрової діяльності в умовах сімейного осередку. Проаналізовано вміння дітей спілкуватися, спрямованість сімейного виховання на інтелектуальний розвиток дитини, здатність дитини проявляти ініціативність у грі, вибірку сучасних ігрових сюжетів. Автор підводить до думки, що сюжетно-рольова гра витісняється з життя дітей навчальною діяльністю, контрольованою дорослим. Це призводить до зниження рівня ініціативності – однієї з базових якостей особистості.

Ключові слова: базові якості, виховання, ініціативність, сім'я, сюжетно-рольова гра.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства актуальним залишається питання розвитку ігрової діяльності дітей. Зміцнюються тенденції організації освітнього процесу в дошкільних закладах на засадах пріоритету навчально-пізнавальної спрямованості. На сьогодні побутує думка, що ігрова діяльність втрачає свою актуальність, адже діти старшого дошкільного віку переважну частину часу проводять за навчальною діяльністю, орієнтованою на розвиток логіко-математичного мислення, навчання технічних навичок читання та письма. Увага батьків переважно спрямована на підготовку дітей до оволодіння соціальним статусом школяра, їхній готовності до школи. Як наслідок, батьки переобтяжують дітей інтелектуальними видами діяльності, ігноруючи їхню потребу в грі, волевиявленні, самовираженні. В результаті у дітей виникають ускладнення у розвитку та прояві базових якостей, зокрема самостійності та ініціативності, прийнятті рішень без допомоги дорослого, впевненості у власних силах, знижується мотивація та інтерес до навчання.

З метою перевірки стану розвитку сюжетно-рольової гри старших дошкільників та вияву в ній базових якостей особистості (зокрема ініціативності) нами було проведено опитування батьків дітей старшого дошкільного віку та проаналізовано його результати.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз наукових праць з педагогіки та психології дав можливість стверджувати, що ігрова діяльність дітей старшого дошкільного віку ґрунтовно досліджувалась науковцями (Л. Артемова, А. Бурова, Л. Виготський, Д. Ельконін, Р. Жуковська, О. Запорожець, К. Карасьова, О. Кошелівська, О. Леонтєв, Д. Менджерицька, Т. Піроженко, С. Рубінштейн, М. Савченко, П. Саморукова та ін.). Зокрема, Д. Ельконін зазначав, що обмеження дітей в бажанні гратися призводить до ускладнення соціалізації, становлення суспільних взаємин, викликає порушення у процесі формування особистості, [3, с. 28–29]. К. Карасьова вважала ігрову діяльність особливим етапом розвитку особистості який характеризує перехід дитини на новий, вищий рівень психічного розвитку [5, с. 8]. Науковцями доведено, що саме в ігровій діяльності закладаються базові якості особистості, здійснюється всебічний розвиток, формується особистість. Низка досліджень, присвячених ігровій діяльності, висвітлює значення гри у різних аспектах: ігрова діяльність як чинник соціального розвитку (Н. Гавриш, Н. Захарова, В. Захарченко, Н. Кудикіна, Т. Маркова);

ігрова діяльність як особлива форма навчання (О. Безсонова, Г. Беленька, Т. Конюхова). Зокрема Н. Гавриш ввела у науковий обіг поняття «моногра», суть якої полягає у задоволенні власних бажань дитини у грі. На її думку, гра є результатом творчості особистості [1]. Виховання самостійності дітей в грі розкрито у працях Г. Григоренко та М. Савченко; формування впевненості у собі в іграх та вправах – А. Сіренко, потенційні можливості ігор у вихованні базових якостей особистості висвітлено в наукових доробках Г. Беленької, Н. Бойченко, О. Кошелівської, Н. Кудикиної, П. Саморукова, Л. Русан). Отже, маємо зазначити, що сутність ігрової діяльності достатньою мірою висвітлена у науковій літературі. Проте реалії сучасного стану сюжетно-рольової гри одногослоно вказують на актуальність її дослідження.

Формування мети. На основі аналізу даних опитування батьків дітей дошкільного віку розкрити стан розвитку сюжетно-рольової гри в умовах сучасного соціуму та надати рекомендації з її організації.

Виклад основного матеріалу. Традиційно прийнято вважати сім'ю первинним інститутом соціального розвитку та виховання підростаючого покоління. На становлення особистості, насамперед, впливає виховання дитини в сім'ї. Передаючи культурне надбання нації, національні традиції та звичаї, формуючи ціннісне ставлення дітей до оточуючого світу, батьки закладають основу їхньої поведінки і несуть відповідальність за розвиток майбутніх громадян України.

Сучасний трансформаційний етап розвитку українського суспільства вплинув на стан сімейних відносин. Так, більшість батьків приділяють важливе значення власній професійній реалізації, досягненню високого соціального статусу, самореалізації у суспільстві. На виховання дітей у них лишається все менше часу. Модернізація цінностей сім'ї зумовила зміни у сімейному вихованні, що спрямовані на виховання особистості, адаптованої до потреб сучасного соціуму. Нині одним із важливих питань сімейного виховання є закладання базових якостей особистості. Але ефективним цей процес може стати лише завдяки розвитку ігрової діяльності, для якої в житті дитини стає все менше місця [7, с. 8].

У контексті нашого дослідження ми звертаємо увагу на проблему розвитку сюжетно-рольової гри сучасних дошкільнят. На нашу думку, більшість батьків більше піклуються про пізнавальний розвиток дитини, ніж про розвиток базових якостей особистості. Намагаючись заповнити режим дня малят інтелектуальними заняттями, батьки обумовлюють це прагненням виховати майбутнього лідера, впевнену у собі особу, яка здатна досягти успіху в умовах сучасного суспільства. Проте надання пріоритету навчальній діяльності та ігнорування ролі гри призводять до негативних наслідків у формуванні особистості. З метою діагностики місця та ролі гри в умовах родинного виховання нами було проведено опитування батьків дітей дошкільного віку.

Загальний склад опитуваних респондентів становив 338 особи (батьки дітей яким виповнилось 4–6 років). Проте 25,1% (85) не дали відповіді на питання про склад сім'ї. Ми пояснюємо це тим, що в Україні загострюється проблема сімейних стосунків, ряд сімей живуть у громадянському шлюбі, тож відповіді на питання анкети однозначно не змогли. Серед опитаних (338), у складі сім'ї яких одна дитина – 24% (81), сім'ї із двома дітьми і більше – 76% (257). Ми відзначили, що серед загального числа респондентів (338) переважають повні сім'ї – 87,6% (296), неповні сім'ї становлять 12,4 % (42).

На основі даних перепису населення у 2001 р. в Україні неповних сімей налічувалось 2,3 млн. Більшість таких сімей складається з матері та дитини (2 млн сімей, або 76,3%). За період 1989–2001 рр. їх кількість збільшилась на 21% [6]. За даними Державної служби статистики в 2012 р. в Україні було реєстровано 278 тис. шлюбів та більш ніж 168 тис. розлучень. Таким чином, 6 із 10 шлюбів розпалися. Україна з таким показником посідає третє місце за кількістю розлучень в Європі, після Росії та Білорусі [2]. Батьки вважають за потрібне не акцентувати увагу на даній проблемі, проте руйнування природного сімейного осередку відображується на психологічному стані дітей та ускладнює процес формування особистості.

За даними анкетування, більшість батьків здобули повну вищу освіту – 58,6% (198 респондентів), середню спеціальну – 41,4% (140 респондентів). Характер трудової діяльності батьків відображає сучасні потреби професійної зайнятості населення. Так, серед респондентів (338) переважають професії: приватні підприємці – 12,6%; освітяни – 12,5; економіс-

ти (фінанси і кредит) – 11,1; службовці – 10,8; офісні працівники – 9,3; медичні працівники – 8,3; програмісти – 5,2; юристи – 5; технічні працівники – 4,2; бухгалтери – 3,2; працівники мас-медіа – 3,2; працівники культури та мистецтва – 2,6; перекладачі – 1,6; помічники вихователя – 1,3; дипломати – 0,9%. Частина опитуваних респондентів займається домогосподарством та тимчасово не працює – 8,2%. Отримані дані свідчать, що батьки мають високий рівень освіти та займаються інтелектуальною трудовою діяльністю. Це дає можливість висновувати, що спрямованість виховання у таких сім'ях має пізнавально-когнітивний характер.

Батьки дітей дошкільного віку позитивно ставляться до навчання, виховання та розвитку дітей у дошкільному навчальному закладі (ДНЗ), про що свідчать такі показники. Було проведено опитування респондентів (338) щодо тривалості відвідування дітьми дошкільного навчального закладу. Упродовж декількох місяців відвідують ДНЗ – 8% (27); 1 рік – 13,6% (46); відвідують 2–2,5 років – 18,4% (62); відвідують 3 роки – 36,4% (123); діти відвідують ДНЗ протягом 4 років – 23,6% (80). За даними інформаційно-статистичних матеріалів найвищі показники охоплення дітей дошкільною освітою (5–6 років) у Хмельницькій області – 93%; Київській області – 86,6; Закарпатській області – 86,6; Сумській – 84,9; Житомирській – 84,6%. У Києві цей показник відповідно 87,6 та 86,5% [4]. Отже, можемо констатувати потребу батьків щодо виховання, навчання і розвитку дітей у дошкільних навчальних закладах. На сьогодні спостерігається тенденція до розширення мережі освітніх закладів, відкриття нових ДНЗ комунальної та приватної власності.

Нами було проаналізовано причини вибору батьками ДНЗ для виховання дітей. Із 412 респондентів не визначились у мотивах вступу до ДНЗ 76 (18,4%), висловили власну думку 336 (81,6%). Серед батьків, які надали відповідь на питання «Які Ваші очікування від відвідування ДНЗ?» у кількості 336 осіб, ми отримали такі результати: 28,3% (95) обирають ДНЗ для підготовки дитини до школи та вважають, що дошкільне дитинство є перехідним етапом у становленні майбутнього школяра. Батьки приділяють увагу навчанню дітей рахувати, читати, писати, орієнтуються на виховання та навчання відмінника у школі, який здатен легко адаптуватися до навчальної діяльності. Також важливого значення батьки надають формуванню навичок у спілкуванні із однолітками: 19,3% (65 осіб); соціальній адаптації дитини: 15,5% (52); всебічному розвитку дитини: 12,5% (42); формуванню навичок самообслуговування (самостійності): 8,3% (28); вихованню організованості: 5% (17); розв'язку творчих здібностей: 3,6% (12), вихованню дитини: 3% (10), проведеному часу у комфортному середовищі: 4,5% (15). На нашу думку, вищезазначені вміння та навички є необхідними для становлення повноцінної особистості та займають пріоритетне значення для прийняття дитини до школи.

У спектрі проблем виховання базових якостей особистості важливе місце посідає вміння дітей спілкуватися, взаємодіяти. За даними результатів опитування батьків дітей старшого дошкільного віку щодо прагнення дітей до спілкування маємо такі дані. Так, у сім'ї, яка складається із 2-3 дітей (257 осіб); 8,1% (21) прагнуть до самотності; 16% (14) – до спілкування із дорослими; 25,3% (65) – з ровесниками; 21% (54) – зі старшими дітьми; 29,6% (76) – з братами та сестрами. Сім'ї з однією дитиною (81 осіб) мають інші показники. Проводити час на самоті прагнуть 7,4% (6); спілкуватися з дорослими – 28,4% (23); ровесниками – 26% (21); із старшими дітьми – 23,4% (19), братами та сестрами – 14,8% (12).

Таким чином, у дітей, які мають братів та сестричок, збільшуються можливості у спілкуванні та взаємодії в умовах сім'ї. Адже за наявності партнерів по діяльності у малечі легше формувати навички комунікації. В родинях із однією дитиною спілкування переважає із дорослими, знайти партнера у спільній діяльності важче.

У контексті нашого дослідження було проведено опитування батьків з метою визначення рівня розвитку ініціативності дітей дошкільного віку у ігровій діяльності. Серед загальної кількості респондентів (338) дали позитивну відповідь на питання «Чи виступає Ваша дитина ініціатором ігор вдома?»: 78,7% (266); дали відповідь «ні» – 13,3% (45), дали відповідь «інколи» – 8% (27). У ході дослідження було виявлено, що переважна кількість опитуваних батьків обирають пізнавальні ігри для виховання та навчання дітей. Вибір батьків орієнтований на розвиток логічного мислення та когнітивного розвитку. Серед 338 респондентів більшість віддають перевагу іграм з конструктором – 31% (105); дидактичним

іграм – 27,9% (94); комп'ютерним іграм – 19,8% (67). Зазначимо, що рідше батьки обирають сюжетно-рольові ігри як засіб розвитку дітей – 21,3 % (71). На питання «Чи заохочуєте Ви дитину до гри?» батьки надали неоднозначну відповідь. Серед сімей з двома і більше дітьми (257) стверджувально відповіли 49,8% (128); негативну відповідь надали – 50,2 % (129). У сім'ях із однією дитиною (81) заохочують до гри 56,8% (46), не заохочують – 43,2% (35). Учасники опитування, які дали стверджувальну відповідь, у більшості заохочують своїх дітей до розвивальних ігор (дидактичних, логіко-математичних, будування із конструктора «Лего»). Респонденти, які негативно відповіли, вважають, що немає потреби спонукати дитину до гри та надавати їй підтримку, адже діти із задоволенням грають самостійно (розважають себе самі або в компанії братиків та сестричок). Тобто значна кількість батьків не розглядають сюжетно-рольову гру як метод розвитку дитини та вважають її видом розваг та відпочинку від навчальної діяльності. На питання «Чи граєте Ви із дитиною в ігри?» із 338 опитуваних батьків позитивну відповідь дали 68% (230), негативну відповідь дали – 32% (108).

За результатами анкетування виявлено, що в умовах сімейного виховання переважають настільно-друковані, спортивні, сюжетно-рольові, комп'ютерні ігри. Батьки, які не підтримують починання дітей в ігровій діяльності, стверджують, що діти мають гратися самостійно або з нянею. У сім'ях із двома та більше дітьми ігри організуються із ініціативи дітей, діти зазвичай граються самостійно. Незначна кількість батьків не визнає дитячі ігри за провідний вид діяльності.

Можемо ствердно зазначити, що сюжети сучасних сюжетно-рольових ігор досить різноманітні та характеризують інтереси дітей, їх усвідомлення суспільних відносин. У результаті дослідження було отримано 525 відповідей батьків щодо сюжетів ігор удома. Найбільшу популярність набуло розігрування сюжетів за мотивами мультфільмів – 14,2 % (75); Сім'я – 12,1% (64); Магазин – 10,8 % (57); Лікарня – 10,4 % (55); Поліція – 8,1% (43); Школа (Дитячий садок) – 7,4 % (39); Пожежна частина – 5,5% (29); Розбійники – 5,5 % (29); ігри із залученням казкових героїв – 6 % (32); Космічна подорож – 4,5 % (24). Серед менш розповсюджених сюжетів можемо виділити: розігрування за мотивами сюжетів комп'ютерних ігор – 2,4 % (13); Модний подіум – 3,8 % (20); Дизайнерська студія – 2,4% (13); Моряки – 1,7% (9); Аптека – 1,5% (8); Телекомпанія – 1,5% (8); Банк – 1,1% (6); Пошта – 0,4 % (2); не грають в ігри – 0,7% (4).

Таким чином, діти старшого дошкільного віку віддають перевагу сюжетно-рольовим іграм за мотивами мультфільмів та комп'ютерних ігор. Ми вважаємо, що дана тенденція відображає інформаційне насичення сучасного суспільства. В умовах модернізації та швидкого технічного прогресу оволодіння комп'ютером та вплив медіа набуває стихійного розповсюдження серед дітей дошкільного віку. Використання візуальних технологій захоплює малечу та дозволяє на тривалий час утримувати їх увагу.

Більшість сюжетів ігор дітей дошкільного віку відображують соціальні стосунки у сім'ї, їх спостереження та знання про соціально значимі місця та взаємовідносини між учасниками спілкування у магазині, перукарні, лікарні, ДНЗ (школі) тощо. Власний досвід діти інтерпретують та переносять на персонажів, втілюючи його артистично, передаючи почуття та емоції у міміці й жестах, висловлюючи власну думку через героїв сюжетно-рольової гри. У зв'язку із подіями на сході України деякі батьки та педагоги спостерігають збільшення сюжетів ігор про війну. Діти розігрують військові події, боротьбу між добром та злом, розподіляють героїв гри на «своїх» та «чужих». Ми вважаємо, що потрібно звернути увагу на дане явище, адже сюжети військових ігор можна використати із виховною метою та прищеплювати дітям норми й правила морально-етичних стосунків між людьми різних рас, країн та поглядами, виховувати чуйне ставлення до людей, вміння допомагати один одному, вчити дітей вирішувати конфлікти шляхом компромісів та домовленостей.

Нами було здійснено опитування батьків дітей дошкільного віку щодо з'ясування тривалості ігрової діяльності дітей удома. У цьому опитуванні брало участь 340 респондентів, які дали відповідь на питання «Скільки часу Ваша дитина грається вдома?». За результатами дослідження переважна більшість дітей грають вдома у будні дні впродовж 2-3 годин – 37% (126); 1-2 години – 25% (85); 3–4 години – 23% (78); 5-6 годин – 8,6% (29); більше 6 годин – 3,8% (13); не грають – 2,6% (9). У вихідні дні час на ігрову діяльність збільшується до 4–5 годин.

дин – 75,9 % (258); 2–2,5 години – 24,1% (82). Більшість батьків пояснюють, що значну кількість часу діти знаходяться у ДНЗ, в якому створені всі умови для ігрової діяльності і даного часового проміжку цілком достатньо. Відведений час для сюжетно-рольових ігор вдома заміщується вправлінням, переглядом мультфільмів, іграми на комп'ютері. Отже, дорослі намагаються режисерувати дитинство за власним сценарієм та інформаційно завантажують дітей. За таких умов ігрова діяльність обмежується у часі та несправедливо витісняється із життєдіяльності дітей, ускладнюється процес формування базових якостей особистості.

Висновки. За результатами експериментальної роботи, цілком очевидно, що ініціативність дітей у сюжетно-рольовій грі має властивість зростати, тобто набувати прогресуючого характеру. Зрозуміло, що вихователі не можуть належним чином вплинути на стан ігрової діяльності дітей удома. Звідси випливає необхідність здійснювати систематичну та послідовну роботу щодо організації сюжетно-рольових ігор в умовах дошкільного навчального закладу. Це передбачає створення умов для можливості вибору дитиною найбільш самоцінних для неї видів діяльності, а також прийняття дитини як активного учасника і творчого суб'єкта виховного впливу.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розробці методичного інструментарію виховання ініціативності в ігровій діяльності як базової якості особистості дитини.

Список використаних джерел

1. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному віці: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Наталія Василівна Гавриш. – К.: Нац.пед.ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 438 с.
2. Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> - Назва з екрана.
3. Эльконин Д. Воспитательно значение сюжетно-ролевой игры / Д. Эльконин// Дошкольное воспитание. – 2008. – № 8. – С. 28–33.
4. Інститут освітньої аналітики МОН за результатами роботи у 2015/2016 навчальному році підготував інформаційно-статистичні матеріали «Освіта в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pedrada.com.ua/news/3899-qqn-16-m8-18-08-2016-statistika-doshklnu-osvti>
5. Карасьова К.В. Ігровий простір дитини: навчально-методичний посібник / К.В. Карасьова, Т.О. Піроженко. – К.: Шк. світ, 2010. – 128 с.
6. Сім'я в умовах незалежної України (1991–2003): Державна доповідь про становище сімей в Україні за підсумками 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2-3.2005/143-160.pdf>
7. Сім'я та сімейні відношення в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України; ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.

References

1. Havrysh, N.V. (2002). *Rozvytok movlennєvotvorchoi diialnosti v doshkilnomu vitsi. Dys. dok. ped. nauk* [The development of speaking and creative activity in preschool age. Doc. ped. sci. diss.]. Kyiv, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M.P. Drahomanov Publ., 438 p. (In Ukrainian).
2. *Derzhavna sluzhba statystyky* [State statistics service]. Access mode: www.ukrstat.gov.ua (In Ukrainian).
3. Elkonin, D. (2008). *Vospitatelnoe znachenie siuzhetno-rolevoi ihry* [Nurturing value of role-playing game]. *Doshkolnoe vospitanie* [Preschool nurturing], no. 8, pp. 28-33 (In Russian).
4. *Instytut osvithoi analityky MON za rezultatamy roboty u 2015/2016 navchalnomu rotsi pidhotuvav informatsiino-statystychni materialy "Osvita v Ukraini"* [Institute of educational analytics of Ministry of Education and Science according to the results of work in 2015/2016 educational year prepared informational and statistics materials "Education in Ukraine"]. Access mode: www.pedrada.com.ua/news/3899-qqn-16-m8-18-08-2016-statistika-doshklnu-osvti (In Ukrainian).
5. Karasova, K.V. & Pirozhenko, T.O. (2010). *Ihrovyi prostir dytyny* [Game space of a child]. Kyiv, Shkilnyi svit Publ., 128 p. (In Ukrainian).

6. *Simia v umovakh nezalezhnoi Ukrainy (1991-2003) : Derzhavna dopovid pro stanovyshche simej v Ukraini za pidsumkamy 2003 roku* [Family in the conditions of independent Ukraine (1991-2003) : state report on the condition of families in Ukraine based on the results of 2003]. Access mode: www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/2-3.2005/143-160.pdf (In Ukrainian).

7. *Simia ta simejni vidnoshennia v Ukraini : suchasnyi stan I tendentsii rozvytku* (2009) [Family and family relations in Ukraine : modern condition and development trends]. Kyiv, Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, TOV "Osnova-Print" Publ., 248 p. (In Ukrainian).

В статье представлены результаты опроса родителей детей дошкольного возраста, освещающие современное состояние развития игровой деятельности в условиях семейного очага. Проанализированы умение детей общаться, направленность семейного воспитания на интеллектуальное развитие ребенка, способность ребенка проявлять инициативность в игре, выборку современных игровых сюжетов. Автор подводит к мысли, что сюжетно-ролевая игра вытесняется из жизни детей учебной деятельностью, контролируемой взрослым. Это приводит к снижению уровня инициативности – одной из базовых качеств личности.

Ключевые слова: базовые качества, воспитание, инициативность, семья, сюжетно-ролевая игра.

In this article the results of questioning parents of preschool-aged children which describe the modern state of development of play activity in the conditions of the family circle were provided. The ability of children to communicate, the orientation of family upbringing towards the intellectual development of a child, the ability of a child to express pro-activity in a game, and the selection of modern game plots have been analyzed. The author emphasizes that role-playing games are pushed out of the lives of children by educational activities controlled by parents. This leads to a decline in the level of pro-activity, which is one of the basic qualities of personality.

Key words: basic qualities, upbringing, pro-activity, family, role-playing game.

Одержано 14.02.2017.